



Олена Любовець (Київ)

До 75-річчя доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України В.Солдатенка

13 квітня 2021 р. виповнилося 75 років знаному вітчизняному історику, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України Валерію Федоровичу Солдатенку.

Наукова діяльність ученого розпочалася понад 50 років тому. За цей час з-під його пера вийшло близько 850 публікацій, із них 35 – індивідуальні, 70 – колективні монографії. Праці написані переважно українською, окремі російською, деякі перекладені англійською, німецькою, польською, шведською, китайською мовами.

Домінуючою тематикою наукових розвідок фахівця став один із найскладніших, найсуперечливіших і надто політизованих етапів вітчизняної історії – період Української революції. Ще в аспірантські роки Валерій Федорович виявив інтерес до цього історичного відрізка. Предметом дослідження в його кандидатській дисертації стала тогочасна більшовицька преса як один з основних засобів ідеологічного впливу на суспільну свідомість широких верств населення.

Становлення В.Солдатенка як історика припадає на 1970-ті рр., коли в умовах радянської системи історичні дослідження призначені були обслуговувати ідеологічну державну доктрину і провадилися строго в методологічному полі марксизму-ленінізму. Висвітлення революційного руху початку ХХ ст. можливо було тільки крізь призму діяльності більшовицької партії. З огляду на це, на тому етапі науковість дослідження визначали інші критерії – широта джерельної бази, новизна постановки проблеми, об'єктивне висвітлення історичних фактів і подій незалежно від ідеологічної інтерпретації.

Із цих позицій праці В.Солдатенка, присвячені революційним подіям початку ХХ ст., історії більшовицької партії та преси, що вийшли друком упродовж 1970–1980-х рр., і досі не втратили свого історіографічного значення. У ці роки він став автором кількох індивідуальних монографій, співавтором низки фундаментальних колективних праць (історичні хроніки, збірники документів, довідники, узагальнюючі монографії). Цінність цих студій полягає в тому, що до наукового обігу залучалися невідомі досі архівні матеріали, а це значно розширювало фактологічну основу вивчення революційної доби, давало можливість скласти об'єктивну картину незалежно від загальних заїдеологізованих висновків. Ці розвідки й нині використовують дослідники.

Падіння всіх «догматичних меж» та «ідеологічних настанов» після проголошення незалежності України уможливило вільне й об'єктивне дослідження вітчизняної історії. У нових умовах студювання революційних процесів початку ХХ ст. набуло іншого якісного рівня – події того карколомного періоду почали аналізуватися та оцінюватися не з позицій загальноросійської революції, а українських національних інтересів. Із тенет забуття поверталися імена лідерів національно-визвольного руху – М.Грушевського, В.Винниченка, С.Петлюри та інших діячів, їхні праці стали доступними для вивчення. До наукового обігу повернувся термін «Українська революція», що виник у процесі революційної боротьби, був запроваджений ідеологами національно-визвольного руху й широко використовувався діаспорою історіографією. Одним із перших вітчизняних істориків, котрий сприяв ствердженню цього терміна в історичній літературі, став В.Солдатенко.

Розробку концепції Української революції він здійснював на основі ретельного вивчення та аналізу насамперед праць її керівників, а згодом й історіографів – М.Грушевського, В.Винниченка, П.Христюка, Д.Дорошенка, М.Шаповала. Наприкінці 1990-х рр. світ побачили ґрунтовні індивідуальні монографії: «Українська революція: концепція та історіографія» (Київ, 1997 р.), «Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.)» (Київ, 1999 р.). Обидві книги пов'язані єдиною концептуальною ідеєю – відтворити основні події Української революції крізь призму творчого спадку її лідерів. Учений довів, що керманічі та ідеологи, оцінюючи тогочасні суспільно-політичні процеси в Україні, наполягали на їх відмінності від загальноросійського революційного поступу, акцентуючи увагу на двох складових визвольного руху – національному й соціальному аспектах.

Значний резонанс у науковому середовищі мала наступна фундаментальна праця: «Українська революція: Історичний нарис» (Київ, 1999 р.). На момент її появи це була фактично єдина комплексна студія, в якій найповніше відтворено панорамну картину революції, запропоновано критерії її періодизації, з'ясовано причини, характер і мету боротьби,

розкрито історичне значення та уроки. Розмірковуючи над місцем в історичному розвитку нації, В.Солдатенко визначає її як своєрідний апогей, вищу точку цивілізаційного поступу. На його переконання, події революційної доби варто ставити в один ряд із визвольною війною середини XVII ст. під проводом Б.Хмельницького і здобуттям Україною незалежності в 1991 р. У монографії Українська революція показана як масштабне, різнопланове зрушення, метою якого було відродження нації в усіх сферах суспільного буття – економічній, політичній, духовній. У контексті цього, на думку автора, її не можна трактувати лише як боротьбу за створення національної державності, адже поряд із національним проходило й соціальне визволення. Тому процеси, спрямовані на створення та зміцнення власної держави розглядаються як один із важливих і визначальних аспектів загального національного відродження.

Запропоновані в монографії підходи до вивчення феномену Української революції набули подальшого розвитку в індивідуальних і колективних працях. Зокрема у другому томі («Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920)») шеститомного видання «Політична історія України XX століття», де В.Солдатенко став одним із двох авторів, а також у розділах схожого видання «Україна: політична історія XX – початку XXI ст.» (Київ, 2007 р.).

Упродовж 2008–2010 рр. вийшло чотири томне дослідження «Україна в революційну добу: Історичні есе-хроніки», в якому у хронологічній послідовності відтворено перебіг основних подій, що відбулися кожного окремого року. У центрі уваги – аналіз протиставлення, взаємодій і взаємопливів різних політичних сил, які боролися за владу в Україні, а також розмірковування щодо причин поразки одних та перемог інших. Узагальнюючий характер має робота, видана у форматі збірника статей: «Революційна доба в Україні 1917–1920 роки: Логіка пізнання, історичні постаті, ключові епізоди» (2011 р., переклад, 2012 р.).

У своїх працях В.Солдатенко прагне проаналізувати та осмислити всі аспекти і складові революційних процесів початку XX ст., виявити взаємозв'язки між ними, розкрити багатогранність внутрішніх та зовнішніх чинників, що зумовлювали хід тогочасних подій. У центрі уваги історика – проблема державотворення. Практично в кожній студії присутній аналіз різних форм державності, які виникали на українських теренах упродовж революційної доби – республікансько-демократичної, радянської, авторитарно-монархічної, регіонально-консервативної. Предметом ретельного вивчення й аналізу стали насамперед моделі національно-державного будівництва – Українська Народна Республіка періоду Центральної Ради та Директорії, Українська Держава гетьмана П.Скоропадського, Західноукраїнська Народна Республіка тощо. Характеризуючи ці державні утворення, учений висвітлює позиції та ідеологічні доктрини політичних сил, котрі сприяли їх становленню; виокремлює чинники, що впливали на ставлення різних верств населення щодо відповідних владних органів і структур; намагається зрозуміти, чому вітчизняні державні моделі не змогли ствердитися та розвинутися, чому так і не стали повноправними державами. Як складова проблеми державотворення розглядається й питання соборності українських земель, оцінюються конкретні заходи національних урядів щодо втілення споконвічного прагнення українського народу до єдності всіх етнічних територій.

У процесі наукового дослідження революційної доби В.Солдатенко використовує принцип альтернативності, згідно з яким прогностично й на практиці постійно існують можливості здійснення різних, іноді дуже відмінних, варіантів-альтернатив суспільно-політичного розвитку. На його думку, урахування наявної альтернативності дозволяє по-новому, із більшим рівнем об'єктивності, оцінити шлях кожної нації, держави, побачити невикористані потенції, винести повчальні уроки на майбутнє; тоді як ігнорування альтернативних ситуацій збіднює уявлення про історичну реальність, не дозволяє відтворити ту чи іншу ситуацію у всеосяжності її осмислення й оцінок. Тому ще на межі 1980–1990-х рр. учений активно включається в дискусію щодо альтернатив 1917-го року, наголошуючи, що тогочасна політична ситуація містила різні, змінювані час від часу можливості політичного розвитку.

Аналіз реальних і гіпотетичних альтернатив суспільно-політичного розвитку України докладно здійснено в монографії «Революційні альтернативи 1917 року й Україна» (Київ, 2010 р., у співавторстві з О.Любець). На основі широкого кола джерел обґрунтовується думка, що 1917-й можна називати «роком політичних альтернатив», адже з початком Лютневої революції й до кінця року у суспільстві об'єктивно існували істотно відмінні латентні можливості, потенції, тенденції подальшого поступу, представлені конкретними політичними силами. У праці охарактеризовано ключові політичні сили, відтворено перебіг боротьби між ними за втілення тієї чи іншої альтернативи.

Із позиції альтернативності Валерій Федорович розглядає й конфлікт між російською та українською революціями. Він доводить, що запропоновані російськими політичними силами варіанти суспільно-політичного розвитку земель колишньої імперії не відповідали прагненням українського народу. Так, моделі державного устрою та економічного розвитку, які намагалися втілити у життя Тимчасовий уряд, Раднарком, військово-політичні режими А.Денікіна, П.Врангеля, не

сприймалися широкими верствами українського суспільства, наражалися на спротив з його боку, стимулювали виникнення альтернативних моделей організації влади і владних структур. Водночас, на переконання вченого, українцям не вдалося сформулювати власну завершену альтернативну концепцію революційних перетворень і власної державності, не вистачило потенції для їх реалізації.

В.Солдатенко став одним із провідних фахівців у вивченні такого суперечливого феномену, як український націонал-комунізм. Ті чи інші аспекти цього явища висвітлюються практично в кожній його праці. Безпосередньо цьому присвячено монографію «У пошуках соціальної й національної гармонії (Ескізи до історії українського комунізму)» (Київ, 2006 р.). Крізь призму націонал-комунізму історик намагається показати основну проблему, що постала перед українським політичним проводом – визначення пріоритетності національного чи соціального в революції. У його студіях аналізуються ідейно-політичне протистояння всередині українських соціалістичних партій та особливості організації українських комуністичних груп, а згодом і партій. Водночас аналіз не обмежується лише українськими комуністичними осередками, паралельно ретельно досліджуються й суперечливі ідейно-теоретичні процеси, що відбувалися у середовищі більшовиків, унаслідок чого частина з них ставала на позиції українського національного руху, намагалася корегувати політику своєї партії відповідно до його потреб і завдань. На основі цього робиться висновок, що джерелом формування українського націонал-комунізму стали партійні течії як усередині українських соціалістичних партій (УСДРП, УПСР), так і КП(б)У.

Невід'ємною складовою дослідження революційних процесів у працях В.Солдатенка є партійна історія. Розгляд будь-якої проблеми звичай супроводжується аналізом ставлення до неї різних політичних партій і груп, їхніх пропозицій, заходів щодо розв'язання та вирішення нагальних питань. На думку вченого, саме політичним партіям належить визначальна роль у революційних подіях, адже саме вони розробляли стратегії й тактику суспільно-політичних змін. Аналізу особливостей багатопартійності революційної доби присвячено монографію «Деміурги революції: нариси партійної історії України 1917–1920 рр.», що вийшла ювілейного 2017 р. з посвятою «До 100-річчя Української революції». Показово, що це одна з небагатьох наукових розвідок, де висвітлюється діяльність усіх політичних партій – українських, загальноросійських, партій національних меншин. Тобто автор зробив спробу показати весь партійний спектр від лівих до правих – відтворити етапи становлення та розвитку політичних партій, розкрити особливості еволюції їхніх програмних засад і політичних доктрин, оцінити результативність стратегічних рішень, урядової й опозиційної діяльності тощо. Предметом особливої уваги стали міжпартійні та внутріпартійні взаємовідносини, умови, причини співпраці чи протистояння.

Серед пріоритетних напрямів досліджень В.Солдатенка можна виділити і проблему організації вітчизняних збройних формувань революційної доби. В узагальнюючих монографіях, окремих статтях неодноразово порушується суперечливе, складне питання щодо українізації військових частин, ролі у цьому процесі політиків (М.Грушевського, С.Петлюри, М.Порша, М.Міхновського та ін.). На основі документальних джерел історик спростовує поширену в історіографії тезу щодо нібито нерозуміння Центральною Радою необхідності власних збройних сил, розкриває об'єктивну неможливість створення всередині російської армії осібно національного війська. Інтерес вченого привертають і спроби військових переворотів на чолі з П.Болбочаном, В.Оскілкою, він намагається зрозуміти їх причини та охарактеризувати політичні сили, котрі стояли за цими спробами. Безпосередньо військовій історії присвячено праці «Військовий чинник у боротьбі за політичну владу в Україні в 1917–1918 рр.» (Київ, 2002 р., у співавторстві з Л.Халом) та «Галицька армія у Великій Україні» (Київ, 2004 р., у співавторстві з Б.Савчуком).

Валерій Федорович багато працює над розробкою питань досвіду вітчизняної дипломатії, зовнішньополітичної діяльності національних урядів революційної доби. Найвищим досягненням молоді української дипломатії, на його думку, стало підписання Брестського мирного договору, без чого подальше існування УНР було проблематичним.

Упродовж усієї наукової діяльності В.Солдатенко захоплюється історичною персоналістикою, ефективно досліджуючи внесок у політичне життя, суспільну думку таких визначних постатей, як М.Грушевський, В.Винниченко, Д.Дорошенко, С.Петлюра, П.Христюк, М.Порш, М.Міхновський та ін. Їх політичні біографії висвітлено у статтях, розділах монографій, в окремих книгах. Значну зацікавленість викликає праця «Проект “Україна”: 1917–1920 рр. Постаті» (Харків, 2011 р.), що містить короткі нариси про 37 найголовніших діячів революційної доби, які репрезентують практично повний тогочасний політичний спектр сил, що впливали на долю народу, нації.

Предметом особливої уваги історика виступають дві ключові діючі особи Української революції – В.Винниченко та С.Петлюра. Першого, якому присвячено аж п'ять монографій, численні статті в науковій періодиці, умовно можна віднести до когорти «улюблених героїв». У цих працях, незважаючи на об'єктивність подачі фактажів, відчувається ще й особиста прихильність автора до цієї неординарної, непересічної постаті. Загалом внесок В.Винниченка в розробку концепції Української революції, його діяльність на важливих державних та урядових посадах

оцінюються позитивно. Щодо С.Петлюри у Валерія Федоровича більш критична позиція, порівнюючи цих двох діячів, перевага надається В.Винниченкові. Прикладом слугує монографія «Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби» (Київ, 2007 р.).

Поряд із вивченням біографій та діяльності представників українського національно-визвольного руху, В.Солдатенко аналізує й заходи інших політичних таборів, насамперед членів більшовицької партії. Значний резонанс у науковому середовищі мали книги, присвячені таким непересічним і суперечливим постатям, як М.Скрипник, Г.Пятаков. Через біографії діячів історик аналізує позицію більшовицької партії, оцінює її вплив на поточні суспільно-політичні процеси в Україні.

Окремою цариною в науковому доробку вченого стали історіографічні сюжети – практично в кожній праці міститься розширений і ґрунтовний аналіз наявної літератури з досліджуваної проблематики.

Загалом головною метою всіх наукових розвідок В.Солдатенка можна вважати спробу зрозуміти, чому, попри високий потенціал, Українська революція зазнала поразки, чому одне з її основних завдань – ствердження національної держави – не було реалізоване жодною з українських політичних сил. Розмірковуючи над цими надто складними питаннями, дослідник доходить висновку, що основними причинами стали неготовність нації до масштабних революційних і державотворчих зрушень; брак національної еліти, здатної очолити революційні процеси (відсутність політичного досвіду та організаційного хисту в більшості лідерів українського руху); відсутність конструктивної програми та державотворчої концепції моделі державно-національного будівництва; наявність суттєвих суперечностей у національному таборі; несприятлива зовнішньополітична ситуація.

В.Солдатенко є автором численних статей у фундаментальних енциклопедичних виданнях. Зокрема «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні» (1987 р.), «Политические партии России: Конец XIX – первая треть XX в.» (1996 р.), «Енциклопедія історії України», «Юридична енциклопедія», «Українська дипломатична енциклопедія», «Політологічний енциклопедичний словник» (2004 р.), «Політична енциклопедія» (2012 р.), «Велика українська енциклопедія» (2016 р.) та ін.

Викладацький досвід учений реалізував як автор підручників для вишів. Так, він узяв участь у підготовці навчального посібника «Історія України: Нове бачення» (витримав три перевидання: 1997, 2000, 2002 рр.), «Дипломатичної історії України (XIX – перша чверть XX ст.» (Київ, 2011 р.), низки методологічних розробок.

Досягнення вченого відзначено нагородами. За двотомну монографію «Українська революція: концепція та історіографія» Президія НАН України 2000 р. присудила йому премію ім. М.Костомарова, а за книгу «Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень» (2005 р.) його удостоєно Міжнародної премії ім. В.Винниченка.

В.Солдатенко не тільки скрупульозний дослідник, а й ефективний організатор наукової справи. Керовані ним дослідницькі колективи завжди займалися розробкою актуальної, суспільно значимої проблематики.

Валерій Федорович був і є багаторічним членом редколегій низки фахових періодичних та продовжених видань з історії України. Серед них добре відомі «Український історичний журнал», «Історичний журнал», «Історія України», «Діалог», «Пам'ять століть», «Національна та історична пам'ять», «Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ», «Гілея» та ін.

Упродовж багатьох років входить до складу спеціалізованих учених рад із захисту докторських і кандидатських дисертацій. Як визнаного фахівця його часто запрошують офіційним опонентом.

Валерій Федорович не тільки авторитетний і знаний учений, а й педагог, який тривалий час одночасно з науково-дослідною роботою займається викладацькою діяльністю. Він розробив низку нормативних та спеціальних історичних дисциплін для Київського національного університету, інших вишів. Під його керівництвом підготовлено й захищено п кандидатських, 5 докторських дисертацій.

Звичайно, не всі погляди та позиції історика зустрічають схвальні відгуки або беззаперечну підтримку з боку наукового загалу. Так, він займає особливу позицію щодо визначення хронологічних меж Української революції, не сприймаючи домінуючу впродовж останніх років періодизацію 1917–1921 рр. На його думку, революція вичерпала свій потенціал уже в 1920 р., адже на українських територіях колишньої Російської імперії було встановлено радянську владу, а західноукраїнські землі опинилися в межах Польщі, Румунії, Чехословаччини. Часто його самого звинувачують у схильності до лівих поглядів, а праці піддаються критиці за «перебільшення» соціальної складової революційних подій. Викликають дискусію й інші позиції вченого. Але в контексті розвитку історичної науки це – позитивний процес, який стимулює науковий пошук, наштовхує на нові підходи та міркування в оцінці невідомої доби. Загалом мабуть ні в кого не виникає сумніву, що В.Солдатенко за своїм внеском у розробку концепції Української революції є однією з ключових постатей вітчизняної історіографії.

Наукова громадськість, колеги, друзі щиро вітають Валерія Федоровича Солдатенка з 75-річчям, бажають міцного здоров'я, натхнення й наснаги в науковому пошуку, реалізації всіх задумів, родинного благополуччя!